

PAGRINDINIAI VEIKĖJAI

Jonas Stanislovas Sapięga

Lietuvos didysis maršalka, kamuojamas
melancholijos ir todėl nelaimingas.

Ona Paulikuvna

Merga iš Derevnios kaimo, geraširdė,
bet naivi, dėl to smarkiai nukentėjusi.

Popienė Raina Gromykova

Unitų¹ šventiko Martyno Gromykos žmona,
padedanti moterims kaip pribuvėja ir visokiais
kitokiais dorais, bet kitų dažnai smerkiamais būdais.

Martynas Gromyka

Unitų popas, mielas žmogus, labai mylintis
energingą savo žmoną Rainą, beje,
protestantų (evangelikų) dukrą.

Steponas Barkovskis

Didžiojo maršalkos Sapięgos slaptų reikalų
patikėtinis, pažiūrėti nuolankus, bet išvestas
iš kantrybės užsiplieskia.

¹ Lietuvos ir Lenkijos valstybės stačiatikių.

Vaitiekus Radevskis

Sapiegos patikėtinis, išsimokslinęs puošėiva,
pasisakantis už naujoves.

Cimkovskis

Jėzuitas Slanimo¹ klebonas,
neabejingas našlei Ferensovai.

Bajorė Ferensova

Neturtinga moteris, našle tapusi, vos spėjusi ištekėti.

Elžbieta Afonasovičiova

Bajorė, nusimananti apie gydomąsias žoles ir ligas,
žinias perėmusi iš protėvių.

Barbora Afonasovičiova

Vaiskio² žmona, Elžbietos Afonasovičiovos
marti, popienės Rainos draugė.

Fatras

Slanimo pilies teismo teisėjas,
nepakantus raganoms.

1 Slanimas – Magdeburgo teisę turintis miestas Naugarduko pavieta, Slanimo vaivadijos centras (šiandien – Gardino srities miestas). Istoriskai – Sapiėgų žemė, vienas svarbiausių LDK centrų šiandienos pietvakarių Baltarusijoje.

2 Vaiskis – pavieto pareigūnas, privalėjęs rūpintis išvykusių bajorų turto ir šeimos apsauga, esant poreikiui organizuoti jų evakavimą, vadovauti ir organizuoti pavieto gynybą.

Moras

Atvykėlis prokuratorius¹, tikintis,
kad galima apginti kaltinamąjį.

Čekanovičius

Bajoras, Sapiegos patikėtinis, kuopos² maršalka.

Renata

Prancūzė, didžiojo maršalkos Jono Stanislovo
Sapiegos meilužė, parsivežta iš kelionės ir po kurio
laiko užkarta senajam Mykolui Barkovskiui,
Stepono Barkovskio tėvui, ant kaklo
(bendraamžė Stepono Barkovskio pamotė).

Leiba Majerovičius

Žydas keliaujantis prekininkas,
pardavinėjantis moteriškus smeigtukus,
vienas pirmųjų liudijęs prieš Oną.

Jonutis Paškėnas

Nusenęs Derevnios kaimo skerdžius,
klusniai pasitarnavęs kaip kankinys tikrinant
kankinimo vandeniu naudą.

1 LDK prokuratoriais buvo vadinami advokatai.

2 Kuopa – kaimo teismas, vadovaujamas vietinių bajorų.

I skyrius

ONA,
ŠAUKIAMA
KOROTKA

I. GAISRAS

1630 m. vasario 13 d. ☿ *Pelenų diena*

Ant rąstinių kamaros sienų blausiai žaidė ugnies atspindžiai, vis blykstelėdavo auksu atsimušę į didelį liūtą su dvigubu kryžiumi ir pergalingai į dangų iškelta Sapiegų strėle letenoje. Po tuo nupaišytu liūtu, ant išgulėto ir nutrinto tafta aptraukto suolo, šalia pliauskų krūvos prie židinio, kaip visada, snaudė sargybinis haidukas¹. Jo veido nebuvo matyti. Kadaisė juodi plaukai susivėlusiomis garbanomis krito ant akių, ant galvos buvo užmankšlinta puošni aksomo kepuraitė, papuošta tetervino ir fazano plunksnomis, jų koteliai perrišti žaliu ir raudonu siūlais ir dar pritaisyta po stiklinį karulį.

Haiduko pašonėje lėtai alsavo skudurų kamuolys, iš kurio kyšojo tik vyžotos kojos. Staiga kojos krustelėjo, iš po skudurų pasirodė apskritas apsiblausęs strazdanotas veidas ir juo perbėgo nerimo šešėlis. Kas ten per garsai? Ar pasigirdo? O gal susapnavo? Apskritos akys pro striukas rusvas blakstienas bandė ką nors įžiūrėti tamsoje. Tačiau aplink buvo girdėti tik tylus

1 Haidukas – XVI–XVII a. Lenkijos kariuomenėje Stepono Batoro vengrų pavyzdžiu sukurtos kariuomenės kareivis.

atokiau kampe miegančios bobos iš kaimo alsavimas ir sausas malkų spragsėjimas židinyje.

Haiduko pareiga buvo saugoti medinę Slanimo pilį, bet joks pavojus negrėsė. Pas Sapiegas plėšikai neužsukdavo, nebeslankiojo čia nei švedai, nei rusai, nei neaiškūs samdiniai, tad jis, jaukiai įsitaisęs prišildytoje kamaroje šalia laukųjų durų, neatmerkdamas akių uždėjo ranką ant ryšulio, kuris iš tiesų buvo Ona – merga iš gretimo kaimo, ir perbraukė šiai per plaukus šiurkščiais pirštais, nebyliai liepdamas miegoti. Tačiau Onai visi miegai išsilakstė, prieš akis vėl iškilo vakarykščių Užgavėnių baidyklės.

Šventės būta išties margos: juodi šokinėjantys velniai ir raguoti nelabieji, belzebubai išsprogusiomis akimis, storalūpės bjaurybės ilgais purvinais avikailiais ir apsigobę pradvisusiomis nuplikusiomis lokenomis meškininkai, šokdinantys nerangias, tokias pat prasmirdusias ir nuplikusias meškas, pririštas virve. Šituos padarus iš Smurgainių¹, kurie visai čia pat, atsiuntė maloningieji Radvilos sužinoję, kad iš svetimų kraštų pagaliau grįžo maloningiausiasis ponas didysis maršalka Jonas Stanislovas Sapiega.

Tarp visų tų šokdinamų meškų ir nelabųjų linksminosi ponai ir ponaičiai, vilkintys užsienietiškais kostiumais, ne aksominiais kontušais ir gelumbiniais žiponais, kaip įprastai rengiasi Slanimo bajoraičiai, o juodais šilko ir aksomo dubletais nériniuotomis apykaklėmis, mūvintys sidabru ataustais brokato

1 Smurgainys – privatus Radvilų miestas Baltarusijos šiaurės vakaruose, Gardino srityje, į šiaurės vakarus nuo Minsko.

bridžiais, išpuoštais spindinčiomis sagelėmis ir kaspinais. Tokias kelnes šiaip jau tik turtingi Vilniaus miestiečiai neišjuokti išdrįsdavo mūvėti, na, dar vienas kitas dabita, į generalinį seimelį lydintis savo poną. Jonas Stanislovas Sapiega, neseniai iš piligriminės kelionės grįžęs, irgi bridžius užsimovė, bet greitai jų atsiskakė, vėl ėmė rengtis, kaip priklauso bajorui, kaip kariui, tikram sarmatui¹, pridera.

Beje, tai jis, ponas didysis maršalka Sapiega, tų nematytų kostiumų iš kelionės pargabeno. Keliavo jis šį kartą jau nebe jaunuolis būdamas ir ne trokšdamas skirtingus universitetus aplankyti ir su Europos dvarais susipažinti, lydimas būrio Vilniaus, Slanimo ir Naugarduko bajoraičių, kaip buvo prieš gerus dvidešimt metų, ne, šįsyk jis, daktarų šiaip ne taip įkalbėtas, vyko į Bohemijos miestą Egerį išgirtose atvirose maudyklose melancholijos gydytis. Toji negalia jį, keturiasdešimt vienu metų vyrą, kaip pamėklė persekiojo po žmonos Onos Scholastikos mirties ir po Valės mūšio; tame mūšyje krito šimtai narsiujų husarų, puikių Respublikos sūnų, kurių pulkams jis, po kiek ilgesnio atokvėpio švedams vėl įsiveržus į Livoniją, stojo vadovauti.

Grįždamas iš vonių, kurios, dėkui Visagaliui, atrodė, tikrai padėjo melancholiją ir šaltį nuginti, Sapiega kiek ilgiau apsistojo Vienoje, nes, tėvo Leono Sapiegos pavestas, turėjo dar vieną svarbią misiją: apsilankyti Habsburgų imperijos imperatoriaus Ferdinando II dvare ir išreikšti šiam vyrui Sapiegu šeimos pagarbą ir palaikymą, mat sklido kalbos, kad tie šunys, kuriuos kiti švedais vadina, Habsburgams rengia pasalą.

1 Sarmatai – taip save vadino Abiejų Tautų Respublikos bajorija, valdanti elitą kildinama iš klajoklių iranėnų genčių. Sarmatizmas XVI–XVII a. LDK tapo vyraujančia bajorijos ideologija, ji formavo papročius, madą, estetiką, kultūrą.

Ferdinandas II, auklėtas jėzuitų Ingolštato universitete, garsėjantis kaip geras ir teisingas valdovas, malonus dvariškiams ir gailėstingas tarnams, buvo už tikrąjį tikėjimą ir prieš protestantus. Kartą yra pasakęs: „Geriau dykuma nei šalis, apgyvendinta eretikų.“ Didysis maršalka Sapiega žavėjosi tuo žmogumi ir jo rūmais. Šiaip jau Jonas Stanislovas buvo pratęs prie prabangos, kokios jam ne vienas Europos princas pavydėti galėjo, tačiau Ferdinando II valdoma Viena neprilygo niekam, ką Sapiega buvo matęs Vilniuje, Varšuvoje ar Krokuvoje. Vienos dvaras jį užbūrė rafinuotumu ir pastelinėmis spalvomis, mandagia prabanga ir tyliu šilkų šiurenimu sarbandų ir menuetų fone. Tai ne ryškioji auksu akinanti Venecija ar rėkte rėkiantis marmurinis Burbonų Neapolis. Čia viskas kitoniška, jokio rėksmingo purpuro. Norėjosi bent dalį viso to parsivežti namo, taigi buvo nupirkti trys tuzinai uniformų kambariniams, kelias paveikslų, neužmirštant porceliano, gobelenų ir audinių sienoms apmušti.

Visos tos gėrybės saugiai pasiekė Slanimą dar prieš Užgavėnes. O per jas, kai pasaulis apvirsta aukštyn kojomis, kambariniai persirengė juodais velniais ir storalūpėmis pabaisomis, o jiems paragabentas uniformas užsivilko jaunieji bajoraičiai, negana to, dar po vainiką iš liaunų pušų šakelių ir šilkinų gėlių užsidėjo ir vaidino faunus ar panus, vis bandydami kokią nors smulkmeną iš maloningųjų panelių nemačiom pagrobti, kad vėliau galėtų išpirkos prašyti – šokio pakviesti. Ir panelės pasirodė ne iš kelmo spirtos, kai kurios, Dieve apsaugok, vyriškus kontušus apsivilko, nė kiek nesigėdydamos tarp susivėlusiu meškininkų ir velnių šoko, persiškus kardus išsitraukusios ir jais ponaičiams grasindamos. Pasiutęs trypimas, šauksmai *husa* ir *opa opa*, besi-

plaikstantys palaidi plaukai, cimbolų ir litaurų garsai – dėl tokio siautulingo kvaitulio net vengriškos magerkos krito panelėms nuo galvų; panelės jas dar ir koja tyčiom paspirdavo, kad išsi-pustę kaip faunai ponaičiai gautų progą jas pakelti nuo grindų ir gražinti savininkei. O matronos ir našlės, kasdien medalikėlius su relikvijomis išdidžiai ant kaklo nešiojančios, dabar buvo pa-likusios šiuos namie, kad šventųjų tokiais vaizdais nepaniekintų, sekiojo akimis jaunosius siautėtojus, juokėsi ir atsainiai mojo žieduotomis rankomis.

Buvo dar ir pasiuntinys, ir šauklys, tarsi nužengęs iš Veneci-jos Užgavėnių karnavalo, atjojęs čionykščių pasveikinti. Jo krūtinę ir nugarą dengė šarvai, o galvą – aukštas šalmas, papuoštas didžiu-lėmis margomis plunksnomis, jojo jis ant nedidelio, bet dailaus žirgo, ant kurio buvo užmestas aukso tinklelis ir ant jo prikabinėta daugybė skambančių varpelių, žirgo galvą taip pat dengė šarvai, dėl to jis atrodė kaip vienas aragis. Buvo dar vienas raitelis su kauke, tarsi pirmojo ginklanešys, jojo priekyje, o svitą lydėjo dešimtys persirengėlių blizgančiais rūbais, ginkluotų alebandomis. Į medi-nės Slanimo pilies kiemą jie įjojo dar ir su didele palyda žirgų, kurių snukiai buvo apvynioti spalvotu audiniu, todėl irgi atrodė kaip su kaukėmis, šie žirgai net pažaboti nebuvo, tik už kaspino vedami. Paskui tuos žirgus trys nedengtos kariatos atriebėjo, ir ne-svarbu, kad speigas, tose kariatose sėdėjo pusnuogiai persirengėliai ir kažką vaizdavo, maivėsi lygiai kaip meškininkai. Paskutinėje, pačioje gražiausioje, nedengtoje karietoje, traukiamoje žirgų su auksu spindinčiais pakinktais ir gūniomis, sėdėjo pats ponas didy-sis maršalka Sapiega. Išlipti jam iš karietos padėjo tas venecijietis šauklys, o tuo metu aplinkui šoko ir grojo persirengėliai, paskui jie poną maršalką į pokylį Slanimo pilyje palydėjo.

Šauklys visiems susirinkusiesiems pristatė poną didįjį maršalką Sapiegą kaip kilnų riterį, iš tolimų šalių, iš Hiperborėjos¹, atvykusį, kad savo šviesa ir dosnumu visus geruosius Slanimo pavieta ir jo apylinkių žmones apdovanotų. Didysis maršalka į kiekvieną komplimentą maloningai atsakinėjo kukliu rankos mostelėjimu ir tik nutilus prakalbai išdidžiai prabilo:

– Broliai mielieji, Respublikoje² visi mes esame motinos Tėvynės ir valdovo sūnūs. Man regis, turiu garbės čia pasveikinti pačius šviesiausiuosius ir gabiausiuosius, bent jau pasižymėjusius puotavimo mene.

Visi susirinkusieji pratrūko juoktis.

Juokėsi ir pats ponas didysis maršalka, paskui, uždėjęs ranką ant persiško kardo rankenos, visus sveikindamas ir oro bučinius siųsdamas, įžengė į pilį ir įsitaisė garbingiausioje vietoje prie stalo. Kiek atokiau atsisėdo ir jo šauklys. Kai nusivožė aukštąjį šalną, visi pamatė, kad tai jaunasis Vaitiekus Radevskis. Tamsiaakis garbanius ir be šalmo buvo panašus į tolimųjų kraštų šauklį. Aukštas ir lieknas kaip iš tų pietietišku vadovėlių, kuriuose moko kovos ginklais meno.

Tamsioje kamaroje Ona išplėtusi akis spoksojo į židini. Per ponų šventę čia, Slanime, ji bėginėjo virtuvėje tarp stalo patarnautojų, aprengtų kaip riteriai ir pro improvizuotą triumfo arką iš virtuvės ant skydų nešiojančių į stalą valgius ir gėrimus. Pati Ona, merga iš apylinkių, pono Vilniaus vaivados Leono Sapiegos,

1 Hiperborėja („už Borėjo“) – graikų mitologijoje žemė toli šiaurėje.

2 Abiejų Tautų Respublikoje.

didžiojo maršalkos tėvo, valdinė, kartu su dar septyniomis bobomis buvo atvaryta į pilį talkinti italui virėjui ir dabar jos akys nukrypo į pustuštį kibirą skaniausio liepų midaus, pristatyto brolių Žičkų, kauniečių pirklių, per Slanimo vokiečių Kuzmą norinčių pagaliau išspręsti reikalą su ponais Sapiegomis dėl muičių, vežant prekes į Naugarduką. To gardaus midaus į stalą buvo patiekta net aštuoni tūkstančiai du šimtai alavinių ir sidabrinų kvortų. Bet tai niekis, palyginti su vengrišku vynu, šimtais stuopų¹ nešamų. Buvo ir itališko baltojo vyno, kurį ponas didysis maršalka taip pamėgęs, ir vyno iš Kipro, atsiduodančio muskatu, ir ispaniško, ir to malvazijos, nes kokia šventė be jo? Negana to, panūdus padaryti svečiams įspūdį, į stalą buvo atnešta vyno, pagaminto dar Stepono Batoro laikais, ir netgi valdant Žygimantui Senajam. Kai kas tokį gerdamas net ašaras braukė, prisiminęs puikius valdovus, jų dosnumą ir pergales dėl motinos Tėvynės.

Ir tik keli atėjusieji apylinkių bajorai, tarp jų Barkovskiai ir Krugelskiai, buvo vaišinami arielka, bet, gink Dieve, ne iš piktumo ar nepagarbos, o kaip tik dėl svetingumo, nes Vaitiekus Radevskis, pono didžiojo maršalkos patikėtinis ir kelionių palydovas, kaip visada, pastebintis nepastebimus dalykus, pamatė, kaip anie susitraukė, paragavę neįprastai rūgštaus baltojo vyno, ir liepė atnešti karčiosios.

Plušančiai Onai tik akies krašteliu, vien iš smalsumo, pavyko žvilgtelėti į dailiai išpuoštą pilies seklyčią, kurioje buvo vaišinami didžiojo maršalkos svečiai. Jos sienas puošė įmantrūs flandriški gobelenai. Viename jų šypsojosi pusnuogės gražuolės, vienos vardą Ona net įsidėmėjo – Klėja. Na, vardas įstrigo

1 Stuopa – skysčių tūrio matas, lygus maždaug vienam litrui.

veikiausiai dėl to, kad trumpas. Gobelenų Ona suskaičiavo net septynis: kiekvienas buvo skirtas vienai pasaulio sukūrimo dienai, su gražiausiomis gėlėmis ir paukščiais, stebuklingais gyvūnais, kokių ji gyvenime nebuvo mačiusi.

Kiaurą dieną plušėjo Ona ir dar viena boba, toji iš septynių, abi ištisai lakstė varinėjamos italo virėjo ir plūstamos už tai, kad puikų maistą gadina ir édalų verčia. Betgi iš kur joms, kaimietėms, šitai mokėti? O ir tas italas įmantriu vardu – Alesandras Ajeras – Slanime tik laikinas svečias, tėvo Leono Sapiegos dovana ponaičiui sūnui Jonui Stanislovui, mat šį reikėjo pralinksmint po to, kai grįžo iš užsienio gydyklų ir maudyklų, jau kiek atsigavęs po žmonos mirties ir to nelemtojo Valės mūšio.

Tai buvo pirma didelė puota Slanime, karingiesiems švedams iš Kunigaikštystės išsinešdinus. Didžiojo maršalkos tėvas Leonas Sapiega, Vilniaus vaivada ir didysis etmonas, protingas ir narsus vyras, troško, kad sūnaus toji melancholija daugiau nepultų, kad Jonas Stanislovas, Sapiegų giminės ateitis, save saugotų, bent jau, gink Dieve, šalto ir šlapio maisto nevalgytų ir prieskonius tinkamus derintų, nes, be melancholijos, dar ir reumatizmas gali prikibti, kaip nutiko jam, tėvui, po ilgosios pasiuntinystės Maskvoje, kur teko visokiu brudu maitintis.

Italas virėjas Alesandras Ajeras nuolat patarnaudavo Leonui Sapiegai Ružanuose¹. Išgirdęs, kad teks vykti į Slanimą, jis,

¹ Ružanai – privatus Radvilų miestas Baltarusijos pietvakariuose, Bresto srities šiaurėje, į pietvakarius nuo Slanimo.

ūmaus būdo, nusprendė pats vienas raitas keliauti; esą prikrautos virtuvės rakandų ir maisto rogės slinks vėžlio greičiu užpustytais keliais, o jam, italui, patinka šuoliais lėkti. Ir nutiko taip, kad roges su įmantriais virtuviniais rakandais, prieskoniais, aliejais ir palyda užpuolė plėšikaujantys algininkai¹, kurių neatgrasė net Sapiegos dragūnai, saugantys vietinius kelius. Rogės buvo apiplėštos, visa manta atimta, bet, blogiausia, mokytieji Alesandro virtuvės meistrai ir pagalbininkai buvo sumušti, o jo pameistriui, žydui atsivertėliui, iš Italijos kartu atvykusiam, kardu taip baisiai prakirsta galva, kad vargšelis vos galo negavo. Alesandrui buvo graudu žiūrėti į subjaurotą pameistrį.

Italas virėjas buvo ne itin uolus krikščionis, į mišias dažniausiai nueidavo vos kelis kartus per mėnesį, bet po šio įvykio į kišenę įsidėjo koralų rožinį, vis spausdavo jį delne ir prašė Dievą atleidimo, jei tai dėl jo nuodėmės dieviškoji apvaizda jo karštai mylimą pameistrį kelionėje apleido. Kiek užsimiršo tik puotą ruošdamas ir rėkdamas ant kvailų vietinių bobų, nieko neišmanančių, paprasto svogūno nuo švelnaus itališko šalotėlio atskirt nesugebančių, kiaulių taukais atsiduodančių. „Va šitas reikėjo užpuolikams pakišt“, – piktai vis pagalvodavo italas.

Ona, valstietė iš Derevnios kaimo, mažutė, apvalaina ir šluoba, dėl to visų šaukiama Korotka, sukiodamasi pilies virtuvėje tyliai niršo ant pasipūtėlio italo. Nors jauna, manė jau daug ką žinanti ir daug mačiusi, bent jau daug daugiau nei kitos kaimo valstietės, nes dažnai eina dvarų kuopti. Slanimo pilyje ji jau buvo ne kartą buvusi, o vieną sykį lankėsi netgi Gardine ir buvo prie tos pilies, kurioje valdovai apsistoja. Po teisybei, ana pilis ją

¹ Algininkas – samdomas žmogus, dažniausiai svetimšalis, vengras arba Šventosios Romos imperijos karys.